

A magyar kereskedelem a bolsevizmus alatt

Írta:

dr. Kovalóczy Rezső
ipar- és kereskedelmi kamarai titkár

A kommunizmus nem ismeri el a kereskedelem létjogosultságát s amint Bucharin Nikolaj a bolsevikiek programjáról írt munkájában kifejti, a kereskedelem szocializálása a teljes megsemmisítést jelenti. A "szovjetalkotmány" ezért a kereskedőket kizárja a politikai jogokból is. A Magyarországon uralomra jutott s orosz mintára dolgozó bolsevizmus hű maradt e programhoz. Tagadta, hogy a tőke termelési erő s annak szétzúzásától várta a jövőt. "A magánkereskedelmet teljesen meg kell szüntetni. Csak egy cég lesz az egész országban: az Általános Fogyasztási Szövetkezet/mondotta a közellátási népbiztos, ugyané szövetkezetnek volt igazgatója. A lakosságnak tömörítése e szövetkezetben lett volna az átmenet a kapitalista társadalomból a teljes kommunizmusba.

E törekvés természetesen a kereskedő osztály ellenállásával találkozott s a szociális termelés népbiztosa keserűen vádolta ezért a kereskedőket azzal, hogy valamennyien ellenforradalmárok. A szovjet kereskedelemellenes és esztelen árelosztó politikája a kereskedők támogatása nélkül nem is tudott semmi eredményt felmutatni, hanem a közgazdaság örök törvényeinek semmibe vétele s az egészséges gazdasági verseny kikapcsolása folytán előbb a hozzá nem értés és bürokrácia tobzódásához s ezen az úton csak hamar a teljes csődhöz vezetett, mely jelentékeny mérvben okozta a kommunista gazdasági rend belső fölfordulását s ezzel a bolsevizmus bukását.

A februári és márciusi napokban az ország már-gyors és végzetes lépésekkel haladt a teljes gazdasági összeomlás élé. A veszített háború katasztrófája után a megfeszített munka helyett bűnös és felelőtlen elemek szociális jelszavakkal izgatva és félrevezetve a munkásságot, a termelési költségek irreális emelését, a munkafegyelem teljes meglazulását idézték elő. Tudatosan teljesíthetetlen követeléseket támasztottak s nem volt senki, aki erős kézzel meg tudta volna állítani a megindult lavinát, mely végre is közgazdaságunk rendszerének teljes szétrombolásához, a bolsevizmushoz vezetett. Akik megfigyelték a politikai és gazdasági események egymásutánját, már a proletárdiktatúra kikiáltása előtt is aggódó lélekkel látták a termelési anarchia növekvését. Egy héttel a kommun uralomra jutása előtt a szocialista kereskedelmi miniszteri elnöklete alatt szakértekezlet volt a kereskedelmi minisztériumban a kötött gazdasági forgalom fenntartása vagy megszüntetése kér

désében. Az ankéten a közigazgatási élet, az ipari és kereskedelmi érdekképviseltek delegátusai egységesen a szabad kereskedelem mellett foglaltak állást, ezzel szemben azonban a fogyasztók és a munkásság nevében felszólaló szocialista államtitkárok, későbbi népbiztosok már akkor a szabad kereskedelem teljes megszüntetését követelték s az ankét résztvevői előre láthatták a súlyos katasztrófát, amely egész közigazdaságunkat éppen az akkori kormány köréből fenyegette.

Amitől aggódtunk, az csakhamar be is következett. Március 21-én kikiáltották a proletárdiktatúrát, megszűnt a jogrend, törvényeink helyébe lépett a munka jelszava alatt folytatott kíméletlen osztályharc, a gyűlölet és terror 131 napos rémuralma s a szovjet pusztító és üldöző hadjárata a kereskedelem ellen. Egymást érték a kormányzótanács rendeletei, amelyek gazdasági életünket, a termelést és kereskedelmet egyaránt már az első napokban teljesen megbénították. Erőszakos intézkedések, a vörös terror, a személyi és vagyonbiztonság megszűnése, a magántulajdon megszüntetése, a gazdasági élet bürokratizálása, a kipróbált képzett vezetők eltávolítása, a vezető állásoknak felelőtlen, nagyobbrészt minden erkölcsi alapot és képzettséget nélkülöző egyénekké való betöltése, teljes anarchia a pénzügyek terén, az élelmezési krízis rettentő növekvése, a polgárság teljes elnyomása, a munkásság, félrevezetése és terrorizálása, a szellemi munkának a fizikai munka alá rendelése s egy új háború borzalmi jellemezték az új rendszert. A kereskedelem, melynek létfeltétele a társadalmi béke s a forgalom szabadsága, ily körülmények között még akkor sem teljesíthette volna hivatását, ha működését egyébként nem korlátozták volna. A szovjet azonban akkor megtagadva a kereskedelem létjogosultságát, a kereskedőket állami árueelosztó közegékké akarta bürokratizálni. Már az első napokban, valamivel később a vidéken is bezáratták az üzleteket, kivéve az élelmiszerüzleteket, gyógyszertárakat, drogériákat, egészségügyi cikkekét árusító üzemekeket, könyv- és papírkereskedőket s dohánytözsdeket. Az árukészleteket zár alá vették s elrendelték az üzletek leltárának felvételét. Utóbb megengedték a leltárfelvétellel elkészült detailüzletek megnyitását, a nagykereskedő-üzleteket azonban továbbra is zárva kellett tartani. Alig egy héttel a diktatúra kikiáltása után igénybe vették az összes ékszerüzleteket s elrendelték az ékszerek beszolgáltatását. Mintegy 720 ékszerész szolgáltatotta be arany- és ezüstáruait. Ékszerelrejtésért tíz évi fegyházbüntetést róttak ki. Az így összeharácsolt készleteket azonban szerencsére nem tudták értékesíteni. A részvénytársaságok nem tarthatták meg közgyűléseiket, viszont a szovjetfórumok sok igazgatósági tagot ültettek be a vállalatokhoz. Megtiltották az üzletek átruházását, valamint új üzletek nyitását is, bár a munkás- és katonatanácsok a diktatúra alatt azért számos új iparigazolványt állítottak ki. Eltiltották az értékpapír-üzleteket. Az első intézkedések közé tartozott az általános szesztilalom, az italkereskedő-üzletek bezárása, ami a szeszereskedelmi szakmát igen érzékenyen sújtotta. A sörgyárak üze-

meit is beszüntették. Hosszú rendeletben szabályozták az árusítást, a közszükségleti és háztartási cikkeknek (mint ruházati cikkek, bútor, edény, evőeszköz) árusítását csak vásárlási igazolvány ellem engedték meg, melyet az egyes házakban megválasztott proletár házibizalmi állított ki. A vevő igazolta az engedélyen az áru átvételét és vételárát, a kereskedő pedig tartozott a vásárlási engedélyekkel leszámolni. A házibizalmik a kiadott engedélyekről nyilvántartást vezettek.

Két héttel a diktatúra kikiáltása után rendelet jelent meg, amely köztulajdonba vette s a munkásság ellenőrzése alá helyezte az összes nagykereskedelmi üzleteket, a detail és egyúttal nagykereskedő, valamint a legalább tíz munkást alkalmazó üzleteket. Köztulajdonba vettek egész szakmákat is, mint pl. a gyógyszerkereskedéseket, az ásványvíznagykereskedéseket, lefoglalták az állami borpincékben elhelyezett készleteket. A bort a tanácskormány külföldön igyekezett értékesíteni, erre azonban már nem került a sor. Az üzletekhez üzleti biztost neveztek ki s mellette az alkalmazottakból létesített üzemi ellenőrző tanács működött. A tulajdonos a legjobb esetben üzleti biztos lett saját üzletében, legtöbbször azonban egyszerű alkalmazottnak minősítették. Fizetésüket a munkástanács állapította meg maximálisan 3000 koronában. Gyakran azonban a régi tulajdonost be sem engedték többé üzletébe. Még szerencsés volt a cég, melynek megbízható régi alkalmazottai lettek üzleti biztosok s megvédték a céget a súlyosabb atrocitások ellen.

Utóbb a nagykereskedő-üzleteket is megnyitották, de kimondták, hogy ruházati cikket, bőrt, cipőt csakis a Népruházati Bizottság utalványára szabad kiadni.

Szabályozták a pénzkezelést is. Minden üzlet csak 2000 korona pénzkészletet tarthatott pénztárában, a többit a cég folyószámlájára késedelem nélkül be kellett fizetni.

Súlyos károkat szenvedett a kereskedelem a rendkívül magas megállapított munkabérek és alkalmazotti fizetések következtében. A régi fizetéseket öt-hatszorosan emelték. A tulajdonos árukészletéből eredő jövedelmeket a magas munkabérek ugyyszólván teljesen felemésztették. Nem szakképzett fiatal alkalmazott heti 180—400 korona fizetést kapott, míg a régibb, vagy képzetebb alkalmazottak hetifizetését 550—650 koronában állapították meg.

Nagy veszélyt jelentett a kereskedelemre a szovjetkormány ama szándéka, hogy megsemmisíti a törvényszéki cégjegyzéseket, miáltal a kereskedelem millió és millió hiteles dokumentuma pusztult volna el. A céghivatal vezetőjének azonban sikerült ez intézkedést megakadályoznia. Nehéz napokon mentek át a kereskedelem érdekképviselői intézményei is. Közvetlenül a proletárdiktatúra kikiáltása után nem tűrve semmiféle "burzsoá" autonómiát, beszüntette a szovjetkormány a munkaadó érdekképviselői szervezetek, kamarák, kereskedelmi egyesületek tevékenységét, lefoglalta helyiségeiket és berendezéseiket. Illusztris elnökeiket, vezetőiket, tagjaikat börtönbe hurcolták, úgy hogy például a budapesti kereskedelmi és iparkamarának a gyűjtőfogházba zárt elnöksége

és számos tagja, akár határozatképes teljes ülést is tarthatott volna. Számos tekintélyes kereskedőt hurcoltak el polgári túsokként éjnek idején teherautókon a börtönbe. Aki tehette, az elmenekült Budapestről. Aki pedig menekülni nem tudott, az szakszervezeti igazolványt vagy idegen állampolgárságot igyekezett szerezni. A politikai jogoktól megfosztott kereskedők azonban nem létesíthettek a szocialista-kommunista párt által elismert szakszervezeteket sem. A diktatúra alatt tobzódó új bürokráciát, mely ellen a szociális termelés népbiztosa hiába szónokolt és cikkezett, jellemzi az a sok rendelet, mely a kereskedőket leltárak felvételére, az árukészletek állandó bejelentésére köteleztem Statisztikai kimutatások egész özönét kellett a kereskedőknek elkészíteni, akkor is, amikor a forgalom teljesen megbénult s az üzletek raktárai teljesen kiürültek. Kitűnően jellemzi a helyzetet a "Daily Telegraph" budapesti levelezőjének tudósítása, aki már március 29-én a következőket írja: "The result of all this opera-bouffe legislation has been to reduce trade and industry to a complete state of chaos. — The shops remain closed, no one can buy anything except food, and trade is at a standstill." A szovjetkormány azonban mitsem törődve az áruelosztás centralizálása és bürokratizálása folytán előálló teljes áruínséggel, következetesen tovább halad útján a magánkereskedelem teljes megszüntetése felé. A közélelmezési minisztériumból közélelmezési népbiztosság, majd közellátási népbiztosság alakul, mely hatáskörét az élelmiszerellátáson kívül az összes közszükségleti cikkekre kiterjeszti. Minél eredménytelenebb volt-a tanácskormány centrális áruelosztási politikája, annál radikálisabb módon s eszközökkel igyekezett programját megvalósítani s a magánkereskedelmet teljesen megszüntetni. Ezt mutatja ama rendelet is, mely kimondotta, hogy a cégneveknél minden társasági viszonyra emlékeztető szó törlendő.

A meglevő üzletek centralizálását a külkereskedelmi hivatal készítette elő. A terv az volt, hogy a még raktáron levő anyagot és árukat kiárúsítják a proletárok között s a külkereskedelmi hivatal által beszerzendő árukat a nagy üzemekké berendezett centralizált üzletek fogják szétosztani, melyeknek száma legfeljebb 3—400 lesz. Legelőször a textil, cipő, bútor, háztartási cikkek, írógépek, drogue-árak, műszerek és fotócikkek árusítását igyekeztek centralizálni, de eredmény nélkül. Egyes szakmában, pl. a gyógyárunagykereskedelemben, ahol csak kevés cég jöhetett számba, a koncentrációt meg is csinálták mérhetetlen kárára az érdekelt cégeknek. Az így megalakított központi gyógyszerüzem kiárúsította (részben hitelbe) a nagykereskedő cégek készleteit, új áruról azonban nem tudott gondoskodni, úgy hogy amikor a szovjet bukásakor a cégek ismét visszakerültek a magántulajdonba, raktáraik üresek voltak, viszont az üzemi kiadások a diktatúra alatt a cégek folyószámláját terhelték. A centralizáció e programjának keresztülvitele csak a fővárosban 10—12,000 kereskedelmi alkalmazottat és 6—10000 kereskedőt fosztott volna meg kenyerüktől. Számos, mintegy 175 üzletet el is rekviráltak, főleg az Általános Fogyasz-

tási Szövetkezet a hadügyi népbiztosság részére. Az üzlettulajdonost eltávolították, vagy alkalmazták. Az elrekvirált üzletek tulajdonosai nem egy esetben még boldogok voltak, mert ezzel elháríthatták a rendkívüli munkabér és egyéb regieköltségeket a rekviráló fórumra.

A terv az egységes anyag- és áruelosztás megszervezése volt. Csak egyetlen vevő lesz: az állami gyűjtőtelep s egy eladó: az állami elosztó szerv. A nagykereskedelem tevékenységének pótlása céljából minden fontosabb árucikkre vonatkozólag külön anyaghivatalt szerveztek, főképp a meglévő áruközpontokból, melyeknek élén a központi anyaghivatal állott. Egész csomó, ily gazdasági szerv létesült, melyek rendelkeztek a cégek személyzetével, megszüntethették vagy egybeolvaszthatták az egyes üzleteket. Egyes anyaghivatalok azonban, ha élükön szakmabeli és szabotáló szakemberek állottak, tőlük telhetőleg igyekeztek megvédeni «a kereskedők érdekeit (pl. vashivatal, fahivatal, szesztermékek hivatala, stb.).

Lassan azután zár alá vettek minden árukészletet, agyonszabályozták és teljesen megbénították a forgalmat. Csaknem teljesen megszűnt a vasút, posta, távirószolgálat. A telefonállomások 70 százalékát kikapcsolták a forgalomból. A kiüzött és kifosztott árukészletek pótlásáról gondoskodni nem tudtak, az élelmiszercsarnokok és egyéb üzletek állandóan üresek voltak, a drágaság, nyomor, ácsorgás, éhínség elképzelhetetlen mértéket öltött. Az élelmiszerezületek előtt oly tolongás volt, hogy naponta történtek Szerencsétlenségek, haláleset, ájulás. A lelkeket a teljes letargia fogta el. Értéktelen papírpénzével a közönség vásárolni nem tudott, a könyvkereskedő üzletek előtt órák hosszat sorba állott a közönség s boldog volt, ha minden válogatás nélkül ugyszólván súlyszerint vásárolhatott könyveket. Utóbb a könyvkereskedők minden vevőnek legfeljebb két könyvet szolgáltatnak ki. Az áruellátás teljes csődje következett be. A vidék, a falu lakossága, mely a fővárostól semmi árut nem kapott, nem teljesítette a kibocsátott tömeges rendeleteket, részben politikai, részben, gazdasági okokból ellentállt a központi tanácskormánynak, mely minden véres terror dacára is tehetetlenül állott vele szemben. A bolsevik alkotmány és gazdaságpolitika vezérgondolata a központi irányítás elve volt, viszont az ország mély utálattal fordult el a kommunista eszmétől s a fővárostól, ahol csak uralomra jutottak. Ezért a vidéken tulajdonképpen igazi bolsevizmus nem is volt. Hiába igyekeztek megszervezni a proletár árucserét, melynek lényege az volt, hogy a falu a mezőgazdaság termékeit szállítja a város iparcikkeiért, ipari termelés alig volt, a falu nem kaphatott semmit, viszont azonban megtagadta az élelmiszerszállításokat a főváros részére. Ez az akció csúfos kudarcot vallott. A nemzetközi áruforgalom szünetelt. A teljes gazdasági csőd s ezzel a diktatúra bukása külső beavatkozás nélkül is kikerülhetetlen volt. A szovjet-kormány azonban tovább haladt a maga útján. Ugyszólván közvetlenül a kommün bukása előtt kimondotta "a kormányzótanács a fogyasztás

rayonnírozását és kötelezte az Általános Fogyasztási Szövetkezetet, hogy a kormány által kijelölt áruüzleteket és üzemeket átvegye.

"A magánkereskedelmet teljesen megszüntetjük, az Általános Fogyasztási Szövetkezet átveszi a detailüzleteket is, hogy a kiskereskedelem improduktív munkája helyébe a centralizált produktív árueosztás kerüljön." Ezt hirdette a közellátási népbiztos, kinek terve az volt, hogy az általános jegyrendszert vezetik be, minden fogyasztót egy meghatározott üzletben való vásárlásra köteleznek, mely csak bizonyos napokon lesz megengedve. A bürokrácia tobzódott. Minél erőszakosabb volt azonban a beavatkozás, annál nagyobb volt az áruhiány, annál súlyosabb a gazdasági válság s az áruforgalom terén a teljes anarchia ütötte föl a fejét. A legális hivatott kereskedelem tevékenységének lehetetlenné tételével tág tere nyílt a zug-, csempész- és lánckereskedelemnek, ami csak növelte a drágaságot. A lakosság keserősége tetőpontra hágott. A legszükségesebb élelmiszerek beszerzése napokig tartó ácsorgást vagy utazást igényelt.

A kereslet és kínálat, a természetes árképződés, a termelési költségek törvényeit teljesen figyelmen kívül hagyta a diktatúra árpolitikája. A maximális árak rendszerét fenntartották, de kimondták egyúttal, hogy minden kereskedői haszon felszámítása tilos. Súlyos és megoldhatatlan dilemma elé került a szovjet-gazdaságpolitika e téren is. Egyrészt a "kizsákmányoló tőke uralmának megszüntetésével járó konkrét eredményeket" az olcsóbb árakkal akarták igazolni, másrészt az üzemek fenntartása a munkabérek és egyéb termelési költségek rohamos emelkedése folytán csakis az árak nagymérvű emelésével vált lehetővé. Ideig-óráig az üzletek kifosztásával, az árukészletek olcsó árban való kiárusításával igyekeztek népszerűséget szerezni s dokumentálni "az általános jólét gyors megteremtését". "Olcsón vásárolhatnak a proletárok" volt a jelszó. Azt hirdették, hogy az áruk eladásánál nem a beszerzési árakra lesznek tekintettel, hanem a proletárok vásárló képességére. Egyik kalapos-cég raktárából például 3—4000 kalapot adtak el 12 K-ért, tehát a napiár ötödrészéért. Számos, főleg ruházati és bútörület készletét (pl. a bútorokat hitelbe) árusították így ki a szakszervezeti igazolvánnyal bíró vevőknek, milliókra menő kárt okozva a kereskedőknek. Ez az akció azonban csak egy csöpp volt az áruszükséglet tengerében s annál kirívóbbá tette az újonnan előállított áruk rendkívül magas árát.

Végre is a pénzügyi népbiztos nyíltan bevallotta az általános gazdasági és pénzválságot. Teljes áruhiány van, a munkásság pénzén nem vásárolhat semmit s így nem élvezheti a magasabb bérek előnyeit. A munkaidőt megrövidítették, a teljesítmény csökkent, a fegyelem teljesen megszűnt. A maximális árak lényeges felemelése elkerülhetetlen. Érdekes példája volt a maximális árak rendszerére épített szovjet-gazdaságpolitika beismeréseinek a zöldség, gyümölcsárak forgalmának szabaddá tétele s maximális

árainak feloldása, amit azonban az árak rendkívüli felszökkenése következtében csak rövid ideig engedélyeztek.

Teljes kudarcot vallott a bolsevik pénrendszer is. A kereskedők a vidéken csak az Osztrák-Magyar Bank régi kibocsátású bankjegyeiért, az u. n. kékpénzért tudtak vásárolni, mert a vidék a szovjetpénzt, a "fehér" pénzt nem fogadta el. A kereskedőket viszont súlyos büntetés terhe alatt kényszerítették, hogy áruik vételárát fehér pénzben fogadják el, minek következtében igen jelentékeny károkat szenvedtek. Hozzájárult e mizériákhoz a nagymérvű váltópénzhiány.

A nemzetközi kereskedelemben is a teljes szocializálást akarták keresztül vinni. Külföld felé csak az állam léphet fel mint vevő s mint eladó. Felállították a külkereskedelmi hivatalt, élén egy kisebb bankhivatalokkal. A hivatal nagymennyiségű lefoglalt árut, főleg bor- és szeszszállítmányokat igyekezett a külföldön értékesíteni, de eredmény nélkül, mert az érdekelt cégeknek sikerült az export lebonyolítását addig kitolni, amíg a szovjet megbukott, mikor is a határállomásokon nagymennyiségű árukészleteket sikerült megmenteni. A szovjet külkereskedelmi akciónak e kudarcra számos céget mentett meg a katasztrófától.

A régi jóhírnevű kereskedőcégek összeköttetéseit a kommunista kormány a maga javára akarta felhasználni. A külkereskedelmi hivatal útján összeíratta az export-importcégek külföldi összeköttetéseit és rendelkezéseket eszközölt a szocializált magáncégek nevében. E törekvés azonban kudarcot vallott a jól informált külföldi kereskedelem ellenállása következtében. Az ügynöki cégeket is arra kötelezték, hogy az általuk képviselt cégeket és árunemeket, valamint forgalmi adataikat bejelentsék. A gyári képviselőket a külkereskedelem szocializálásával egyébként teljesen megszüntették. Be kellett jelenteni a kereskedőknek külföldi pénz- és áruköveteléseiket is, melyekkel a szovjet külföldi árubevásárlásokat szeretett volna eszközölni. A külkereskedelmi hivatal e kudarcok után hivatalosan szervezett csempészéssel akart árut behozni, ennek költségeit és kockázatát azonban nem bírta viselni.

A külkereskedelmi hivatal igyekezett a vidéken is bevásárlásokat eszközölni, mely tevékenységét jellemzi, hogy pl. élelmiszerbevásárlás céljából egy bazarkereskedősegédet küldött ki. Általában e beszerzéseket a legnagyobb korrupció és panamák kísérték. Rengetek összegeket utalványoztak árubeszerzésre, e pénz legnagyobb részét azonban politikai agitáció és propaganda céljaira használták fel, vagy egyszerűen ellopták. Általában a szovjet-gazdálkodás kiadásait az ipar és kereskedelem terén 400 millióra becsülik.

Meg kell még említenünk, hogy a magyar állam a kommunista bukása után a proletárdiktatúrának különböző gazdasági szervek, létesítése körül történt intézkedéseit a maga tényeinek el nem ismerte s az ebből eredő felelősséget nem vállalta magára, viszont azonban az államkincstárt ért károk megtérítéséhez való igényét fenntartotta. A szovjetkormánynak ilyképp nincsen jogutódja s

a magyar közgazdaság, így az egyes kereskedő cégek a szovjet-szervek intézkedéseiből eredő (pl. árukiutalás stb.) károkat maguk kénytelenek viselni.

E nagy vonásokban megrajzolt képből látható, hogy a halálra ítélt magyar kereskedelem mily súlyos időket élt át a bolsevik rémuralom alatt. A szenvedett károk számszerűen ma még nem, állapíthatók meg s csak az egyes cégek üzleti mérlegében fognak kifejezésre juthatni. Annyi azonban bizonyos, hogy nemcsak az üzletelenségből származó *lucrum cessans*, hanem a ténylegesen felmerült károk milliárdokra becsülhetők. A személyi és vagyonbiztonság megszűnt, a forgalom szünetelt, az üzleteket kifosztották, az árukészleteket lefoglalták, elpazarolták, a cégek irodáiból a felszereléseiket, írógépeket, berendezési és üzemi tárgyakat elhurcolták. (Csak a május elseji kommunista ünnepségen felhasznált faanyag egy millióba került.)

A korrupció és terror uralma alatt a legtekintélyesebb cégek főnökeit börtönbe hurcolták, az alkalmazottak több száz perccel felemelt fizetési a cégek vagyonát felemésztették. A szovjet gazdasági, szerveivel szemben fennálló követelések elértéktelenedése is igen súlyos. Valamint az a körülmény, hogy a kereskedők árukészleteiket a később egyötöd értékre devalvált szovjetpénzért voltak kénytelenek átengedni, holott az árubeszerzés teljes értékű kékpénzben történt.

Keserű tanulsága volt a bolsevista uralom a magyar közgazdasági életnek, de tanulságos példa a külföld részére is, különösen azoknak az országoknak részére, ahol az üzemi tanácsok s a szocializálás programja még ma is kísért. A centrális és szocializált áru elosztás politikájának végzetes kudarca pedig fényesen igazolja azt a tételt, melyet már a középeurópai háborús gazdasági politika, a német eredetű *Zwangswirtschaft* s a központok uralmának szomorú eredményei is bebizonyítottak, hogy tudniillik az árueosztás egyedül helyes módja az egészséges gazdasági verseny elve alapján dolgozó hivatalos kereskedelem, melynek lételeme a szabad mozgás. A bolsevizmus ideje alatt a hatósági beavatkozás, a centralizáció és bürokrácia, a szakértelem hiánya, a protekció, panama és terror orgiákat ült, melynek csak egy eredménye lehetett: a teljes gazdasági csőd s ezzel az uralomra jutott rendszer bukása.

